

מה למדנו ממך, הגר?

במסגרת ברכות השחר המסורתיות נאמרות שלוש ברכות שמקורן תנאי ואשר טיבן הוא הודיה של המתפלל על חלקו.¹ באומרו את הברכות - 'שלא עשני גוי', 'שלא עשני עבד' ו'שלא עשני אישה', שלושתן נוקטות לשון שלילה, מודה המברך על חלקו בכך שהוא משתייך לקבוצת היהודים, בני החורין ממין זכר. שלוש ברכות אלה מקיפות את הוויתו של אדם מבחינה לאומית, חברתית ומגדרית. הן גם ממקמות אותו בקבוצה הרצויה בכל אחת משלוש המשוואות.

הגר, שפחתה של שרה אמנו, אמו של ישמעאל נמנית על שלוש הקטגוריות שהמברך מודה על כך שאינו נמנה עליהן – היא נכרייה, שפחה ואישה. הגר אינה רק הזרה המושלמת, היא הצד הלא רצוי במשוואה שיוצרת כל אחת משלוש הברכות.

כמה מפתיע, אם כן, לגלות דימיון כה רב בין סיפור של אברהם, אבי העם היהודי, היהודי השלם והאידיאלי, זה שזכה לקשר ישיר ורציף עם הקב"ה, ובין סיפורה של הגר, השפחה הנכרייה בכל הקשור בילדיהם - אברהם ויצחק, בנו האהוב והגר ובנה ישמעאל, שאותו ילדה לאברהם. אם נביט בשתי העלילות זו בצד זו, נראה שהדימיון בין שתי העלילות זורע אור דווקא על ההבדלים שביניהם, ולמרבה הפליאה, לאו דווקא למעליותא לאברהם אבינו.

בפרשת לך לך אנחנו קוראים על ההתגלות האלהית לאברהם, על נכונותו להיענות להתגלות ועל הבטחתו של הקב"ה לו ולזרעו. בצלו של סיפורו של אברהם חפון וספון סיפורה של הגר.

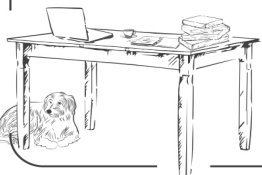
הן אברהם והן הגר אינם מסכימים למוסכמות המקובלות בחברתם ופועלים נגדן. בראשית פרשת לך לך, יוצא אברהם מביתו, ממולדתו ומבית אביב בעקבות ההתגלות האלהית שאותה חווה. בעזבו, הוא ניתק מן המסגרת שבה גדל ולפי ערכיה אמור היה לפעול. הגר השפחה מסרבת לשמש אם פונדקאית לגבירתה שרה, על אף שהדבר מקובל בסביבה התרבותית (ואנו נוכחים בכך שני דורות מאוחר יותר בסיפורן של זלפה ובלהה). בהעדר יכולת ממשית לפעול נגד הממסד ההיררכי והפטריאכלי שמטיל אותה לחיקו של אברהם, היא מנצלת את כוחה, כוחה של החלשה ונוקטת פעולה של מרי, היא מזלזלת בשרה: "ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה" (טז, 4).

קווי הדימיון בין הסיפורים הם רבים. את שניהם ממסגרות שתי ההתגלויות הפותחות במילים "לך לך" שמקבל אברהם. הראשונה קוראת לו לעזוב את ביתו והשניה להקריב את בנו, מה שמקובל במסורת כניסיון הראשון וכניסיון האחרון של אברהם.² הגר חווה שתי התגלויות, בראשונה מלאך ה' פונה אל הגר שברחה משרה, וקורא לה: "שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה" (טז, 9).³ בדומה להבטחה שקיבל אברהם לאחר

¹ תוספתא ברכות ו, ח [עמ' 38], ובנוסח המוכר לנו בבבלי מנחות מג, ע"ב – מד, ע"ב.

² תנחומא לך לך ד; תנחומא (בובר) וירא מו.

³ התגלות זו הפוכה במידה רבה להתגלות שמקבל אברהם העומדת בראש פרשת לך לך – הקב"ה קורא לאברהם לעזוב את ביתו, המרכז התרבותי של התקופה וללכת לארץ לא נודעת ואילו מלאך ה' קורא להגר לעזוב את המדבר ולשוב אל הבית, הבית שהיה מקור לסבל בעבורה.

עקדת יצחק, מבטיח המלאך להגר ההרה: "הרבה ארבה את זרעך ולא יספר מרב" (טז, 10). הוא גם מבטיח שהבן יהיה בן חורין ובעל שלטון ולא עבד נקלה כמוה. דומה שהגר מסכימה לחזור לבית אברהם ולשלם בחירותה שלה למען חירותו המובטחת של בנה. ההתגלות השניה להגר חלה כשהאלהים פוקח את עיניה והיא רואה את באר המים.

הגר היא הדמות הראשונה במקרא שמקבלת פניה אלהית תוך נקיטה בשמה, וזאת בשני מקרים (טז, 8 ; כא, 17).⁴

בשני הסיפורים מתואר הורה אוהב לנוכח במצב של סיכון הבן האהוב, בשני המקרים הסכנה קשורה ביציאה מן הבית ובמסע שעליו צווה ההורה. אברהם, אביהם של שני הבנים – של יצחק ושל ישמעאל – מצייט בשני המקרים לכוחות שדורשים ממנו לפעול באופן שיעמיד את חיי הבן בסכנה מוחשית. במקרה של יצחק, הוא מצייט ללא ערעור לקריאה האלהית, גם במקרה של ישמעאל הוא מצייט לאלהים הקורא לו לשמוע בקול שרה אשתו, אלא שכאן נאמר: "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו" (כא, 11). בשני המקרים נאמר שאברהם, אבי הבנים, קם "השכם" בבוקר למלא את השליחות הקשה.

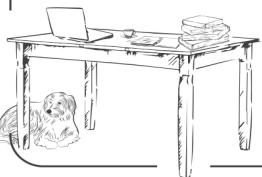
אברהם הולך עם יצחק להר המוריה מתוך בחירה לציית לצו האלהי שדורש ממנו להקריב את חיי בנו. הוא זה המחזיק את המאכלת מעל בנו. לעומתו, הגר אינה משלימה עם רוע הגזירה, אך כאישה נכרייה שאינה בת חורין, אין היא יכולה להתנגד באופן אקטיבי לגירוש שנכפה עליה.

בעוד שאברהם נוקט צעד אקטיבי ולוקח את בנו להקריבו על הר המוריה, נוקטת הגר עמדה של מחאה סבילה – התנגדותו של החלש, היא אינה מקבלת את הדין ומסרבת לראות במות הילד. הגר אינה נוטשת את ישמעאל למות בצמא, אבל בכך שהיא יושבת "מנגד הרחק כמטחוי קשת" (כא, 16) היא מבטאת סירוב לשתף פעולה עם הגורל האכזרי. לעומת האיפוק של אברהם בסיפור עקדת יצחק, בולטות דמעותיה של הגר, הדמות הראשונה במקרא שבוכה, המבכה את מר גורלו של בנה.

בשני המקרים פונה מלאך ה' אל ההורה ועוצר את השתלשלות העניינים האיומה ממש טרם התרחשותה. בשני המקרים ניצל הבן השרוי על סף מוות נורא באמצעות התערבות אלהית הקשורה בראיה – במקרה של עקדת יצחק, רואה אברהם את האיל ומקריב אותו לעולה במקום בנו ובמקרה של הגר, פוקח הקב"ה את עיניה והיא רואה באר מים. מוטיב הראייה הוא חשוב בשני הסיפורים, ואכן המקום שבו ניצל ישמעאל נקרא "באר רואי" ומקום העקדה נקרא "הר המוריה", המבליע בתוכו את הפועל 'ראה'.

*

⁴ פרנץ רוזנצוויג עמד על כך שאברהם היה הראשון שנענה לקריאתו של האל בשמו באמירת "הנני". רוזנצוויג הטעים שבאומרו "הנני", אברהם עונה על הקריאה האלהית הראשונה לבן אנוש – "אִיכָה", קריאה שאדם הראשון לא היה מסוגל לעמוד בפניה והתחבא מפני האל. אברהם מסוגל להישיר מבט ולומר לקב"ה – הנה אני "הנני". אבל כאמור, הגר היא הראשונה שמלאך האל קורא לה בשמה.

המתח בין שני הסיפורים השזורים זה בזה בפרשת לך לך ובפרשתנו אינו נפתר במסגרת המקרא. דומה שהוא אף מועצם בדיעבד בעקבות העובדה שיצחק נמנה על אבות העם היהודי ואילו ישמעאל נתפש מאוחר יותר הן במסורת היהודית, הן במסורת המוסלמית כאבי האומה המוסלמית.

כאן בא לסייע המדרש. מסורת מדרשית מזהה בין הגר ובין קטורה, שאותה נשא אברהם לאשה לאחר מות שרה (בראשית רבה סא, ד) ורואה בהן אותה אישה. המדרש מציע תיקון בכך שהשפחה הופכת לאשת חיק והיחסים ההיררכיים הופכים ליחסי זוגיות.

מסורת מדרשית אחרת המובאת מפיו של ר' שמעון בר יוחאי מזהה את הגר המצרית עם בת פרעה (בראשית רבה מה, א). הגר, היא בת פרעה, המכונה 'בתיה', אשר ידעה בצעירותה טראומה נוראית, עת כמעט קיפחה את בנה יחידה, מצילה בחמלתה האנושית את משה התינוק מבני ישראל. במידת הרחמים שהיא מגלה כנגד מידת הדין שידעה בעצמה, היא יוצרת תיקון ומאפשרת נחמה. באופן מעניין, מבליעה אולי מסורת זו גם את העיקרון של מידה כנגד מידה – בני בניהם של אברהם ושרה, שעינו את הגר, הפכו להיות משועבדים בידיהם של בני בנם של הגר ואברהם.⁵

אך דומה שנוכל למצוא גם בטקסט המקראי עצמו ממד של תיקון ונחמה - שני הבנים, בניו של אברהם, בניהן של אמהות שהיו צרות זו לזו, בנים שכל אחד מהם עמד על סיפו של מוות אלים, משנסים מתניים יחדיו ומביאים את אביהם לקבורה: "ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו אל מערת המכפלה" (כה, 9). אולי משום כך, מציין המקרא שהוא מת בשיבה טובה, זקן ושבע. יצחק וישמעאל ידעו להתגבר על משקעי העבר ועל איבה בת שנות דור ולשתף פעולה בטיפול ביקר להם.

*

וּתְחִי לְעַד הַגֵּר,

וּתְצַפֶּה לְעַד.

(אנדה עמיר פינקרפלד, הגר, בתוך: גדיש ועומר, עמ' 21)

כולנו לעתים הגר - אבודים ונעזבים בלב מדבר, ניצבים חסרי אונים ובעיניים כלות לנוכח סכנת היקר לנו.

כולנו לעתים אברהם – נקרעים בין אהבותינו הגדולות ולא מסוגלים לאחות את הקרעים.

כולנו לעתים שרה – פגועים ועזובים וחשים נטושים גם בתוך ביתינו ומשפחותינו. מי ייתן ולא נזדקק לשנות דור כדי להביא תיקון ונחמה. מי יתן ונדע לפקוח עינינו ולראות באר מים חיים ולצקת צרי על מכאובי העבר.

⁵ כזהו פירושו של הרמב"ן לפסוק: "ותענה שרי ותברח [הגר] מפניה" (טז, 6), הוא כותב: "חטאה אמנו בענוי הזה, וגם אברהם הבניחו לעשות כן, ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי".

